

u kojoj su živjele, gdje se na ubijanje Židova gledalo kao na patriotsku dužnost, navodili dio žena na izravne zločine. Posljednje se poglavlje – „Kakva je bila njihova sudbina?“ (170–200) – osvrće na sudbinu zločinki nakon rata, njihovo uklapanje u poslijeratni život te obrazlaže zašto su gotovo sve, osim nekoliko iznimaka, prošle nekažnjeno. Najveći broj „Hitlerovih furija“ nije snosio nikakvu krivnju nakon rata za počinjeno. Lower smatra da razlog tomu leži u potrebi koje je poslijeratno njemačko društvo uslijed obnove imalo za zanimanjima poput učiteljica ili bolničarki, ali i u odlukama Saveznika da se ne kažnjava obične nacističke službenike, već isključivo vodeće nacističke ličnosti. Tek je nekolicina žena izvedena pred sud, no mnoge su oslobođene zbog nedostatka dokaza. Knjiga sadrži i nekoliko dodatnih sadržaja koji čitatelju mogu olakšati snalaženje u knjizi ili pružiti informacije o izvorima i literaturi na temelju kojih je studija nastala: popis ilustracija (8–9) i glavnih protagonistica knjige (10–11), karta njemačkih osvajanja na istoku Europe u Drugom svjetskom ratu (12–13), „Zahvale“ (206–207) i „Bilješke“ (208–266). Bilješke, s mnoštvom bibliografskih podataka o izvorima i relevantnoj literaturi, odvojene su od glavnog teksta i smještene na kraj knjige te služe prvenstveno povjesničarima kao pomoć u mogućim daljnjim istraživanjima.

Povjesničarka Wendy Lower u knjizi *Hitlerove furije. Njemice na nacističkim poljima smrti* daje izniman doprinos proučavanju, dosad u historiografiji uglavnom zanemarene, uloge i značenja žena u nacističkim ratnim zločinima. Iako je već u naslovu istaknuto da autorica ne pristupa tematici posve objektivno te se koristi metodološki krajnje tradicionalnim pristupom, studiji se ne može osporiti historiografska važnost kao djela koje otvara vrata istraživanju ove, dosad relativno slabo istražene, problematike. Monografija je namijenjena i povjesničarima i široj čitateljskoj publici. Tekst odlikuju sistematičnost i jasnoća prikaza povijesnih činjenica i autoričnih teza, što knjigu čini lakše razumljivom i čitateljima koji nemaju veliko predznanje o tematici djela.

Josip Imbrišak

Intelektualno najsamosvjesniji diktator 20. stoljeća

Geoffrey Roberts, Stalin's Library: A Dictator and His Books, New Haven – London: Yale University Press, 2022, 272 str.

Bez obzira na to kako, slijedeći *poziv* Roja Aleksandroviča Medvedeva, sudila o njemu, većina historiografskih djela posvećenih Josifu Visarionoviču Staljinu pristupa mu ponajprije s gledišta političke, socijalne ili vojne historije. Dok su uloge koje je odigrao u zločinima nad sovjetskim stanovništvom i čistkama nad partijskim kadrovima, kao i epohalnim događajima poput rapidne modernizacije SSSR-a i Drugoga svjetskog rata stoga dobro obrađene, znatno se manje naglaska stavlja na Staljinov intelektualni život. Koristeći se ostacima njegove goleme knjižnice kao izvorom – na vrhuncu moći sastavljene od preko 25 000 primjeraka knjiga, periodike i pamfleta, a rasformirane uslijed Hruščovljeve destalinizatorske politike – britanski povjesničar Geoffrey Roberts, priznati

stručnjak za sovjetsku prošlost, svojim je djelom *Stalin's Library: A Dictator and His Books* sovjetskog *hozjaina* naumio oslikati kao intelektualno najsamosvjesnijeg diktatora 20. stoljeća. Uz uvod i zaključak, sastavljena od sedam poglavlja, knjiga usporedno prati najvažnija zbivanja u Staljinovu životu te njegov intelektualni rad i rast knjižnice koju je ostavio za sobom.

Postavljajući idejne i metodološke temelje svojem istraživanju, u prvim dvama poglavljima – „Bloody Tyrant and Bookworm“ i „The Search for the Stalin Biographer's Stone – Roberts naglašava kako je upravo konzumacija literature utjecala na Staljinovu inicijalnu preobrazbu iz sjemeništarca u revolucionara, odnosno kako ga je „duboka urođenost u svijet riječi“ potom nastavila pratiti čitav život, uključujući i najdramatičnija razdoblja. Držeći kako je stoga prikaz Staljina isključivo kao krvavog tiranina i bezdušnog birokrata jednostran, svojim ciljem autor određuje oživljavanje njegove druge strane, one posvećenog idealista i intelektualca koji je vjerovao u cjeloživotno izgrađivanje i usavršavanje neprekidnim učenjem te to uvjerenje nastojao preslikati i na čitavo – partijskom inicijativom masovno opismenjeno – sovjetsko društvo. S obzirom na odabran izvor, važno je pritom naglasiti kako Staljinova knjižnica, premda se u knjizi o njoj govori kao o jedinstvenoj cjelini, zapravo predstavlja tek koncept jer su fizički primjerci knjiga već za Staljinova života bili rasuti diljem rezidencija i ureda kojima se koristio. Naposljetku, osvrćući se na dosad objavljene Staljinove biografije, Roberts kritizira naglasak koji se u njima stavlja na spomenutu političku historiju, kao pravi „kamen Staljinova biografa“ predstavljajući upravo intelektualnohistorijski pristup.

Treće je poglavlje, naslovljeno „Reading, Writing and Revolution“, moguće promatrati ponajprije kao kontekstualni prijelaz između uvodnih napomena i središnjeg dijela knjige. Na njegovim se stranicama, naime, pruža pregled Staljinova života od djetinjstva i odrastanja u nasilnoj gruzijskoj obitelji do uspona na položaj sovjetskoga *genseka*. Osvrćući se na njegove sjemeništarske dane, Roberts pravi dulju digresiju o Staljinovu odnosu prema religiji, odnosno njezinoj zamjeni „znanstveno utemeljenom“ socijalističkom ideologijom, da bi potom nastavio pisati o njegovoj samopercepciji – od samih početaka otklanjajući pripadnost radništvu, mladi se Staljin, u skladu s Lenjinovim viđenjem avangardne uloge Partije, smatrao intelektualcem, čija je svrha proširiti socijalističku svijest među masama. Pored već poznatog odbacivanja tvrdnji o Staljinovoj sporednoj ulozi u trenucima Revolucije, posebno je zanimljivo Robertsovo opovrgavanje teze da je spoznaja kritičkog sadržaja „Lenjinove oporuke“ ostavila utjecaj na njegovu psihu.

Samoj Staljinovoj knjižnici autor se napokon posvećuje u četvrtom poglavlju, „The Life and Fate of a Dictator's Library“, čiju osnovu čine sačuvane Staljinove upute o organiziranju skupljenoga knjižnog fundusa prema temama i istaknutim autorima; fascinira – premda zapravo i ne iznenađuje – prisutnost i opusa najžešćih rivala, uključujući Trockog, ali i djela protuboljševičkih ruskih emigranata. Osim tehničkim aspektima funkcioniranja kolekcije, poglavlje se bavi i načinima Staljinova stjecanja knjiga – od obveznog slanja po dva primjerka državnih izdanja i autorskih posveta do nevraćanja posuđenih djela u knjižnice. Konačno, kvantitativnom analizom sačuvanih popisa knjiga (posebice onih sa Staljinovim marginalijama, kojima je posvetio čitavo zasebno poglavlje), autor dolazi do zaključka kako su u Staljinovoj knjižnici prevladavali marksistički klasici i historiografska izdanja (što ne znači da se među ostalim knjigama nisu našle i one sasvim neobičnih tema, poput sifilisa ili pravila židovskoga ritualnog klanja), odnosno kako je ona „u svojoj biti bila sovjetska“, s prevlašću djela tiskanih nakon 1917. Na

kraju poglavlja pruža se i kratak pregled dosadašnjih historijskih istraživanja knjižnice, započetih pionirskim radovima 1988.

Kao što je spomenuto, zasebno poglavlje – „Bah Humber! Stalin's Pometki“ – posvećeno je bilješkama koje je Staljin ostavio na marginama knjiga koje je čitao. Budući da – u skladu s konspiratorskim mentalitetom koji je zadržao i nakon Revolucije – nikad nije sastavio memoare, Roberts smatra kako su upravo ti pisani tragovi njihov najkvalitetniji nadomjestak, barem u pogledu intelektualnohistorijskog istraživanja. No, podučen senzacionalizmom pojedinih ranijih autora, istovremeno upozorava i kako u tim bilješkama ne treba tražiti nikakvu psihološku ili inu tajnu koja čeka da bude razotkrivena i time oblikuje sasvim novu Staljinovu sliku. Riječ je uglavnom o vidljivim znacima pažnje posvećene tekstu, odnosno u njemu iznesenim idejama, argumentima i činjenicama ili, pak, o svojevrsnoj komunikaciji s knjigom riječima izraženih emocija, poput *ha-ha*, *da*, *budala* itd. Iz vrste i količine takvih bilježaka, argumentira autor, moguće je zaključiti kojim se djelima i s kakvim ciljem Staljin najviše posvetio; provedene šire obrade zanimljivijih slučajeva tako još jednom potvrđuju navod o prevlasti marksističkih klasika, no istovremeno i ukazuju da Staljin protivnike poput Trockog nije čitao samo zbog kreiranja protuargumenata već i zbog iskrenog učenja. Posebna je pozornost posvećena i diktatorovim intervencijama u sovjetsku historiografiju i druge znanosti, kao i konzumaciji diplomatske i stručne vojne literature (uključujući njemačku), čime su u pitanje dovedene kasnije Hruščovljeve tvrdnje o Staljinovu strategijskom diletantizmu tijekom svjetskoga rata. U ovaj dio knjige uklopljeno je i četrnaest fotografija, među kojima se ističu upravo preslike knjiških stranica sa Staljinovim *pometkima*.

Širi smisao takve Staljinove posvećenosti intelektualnom radu i opsežnom čitanju literature naposljetku je predstavljen u posljednjim dvama poglavljima. U prvom od njih, „Reverse Engineering“, Roberts razrađuje poznatu Staljinovu tezu o sovjetskim piscima kao „inženjerima ljudskih duša“, baveći se odlukama partijskog vrha o liberalnijem pristupu književnim slobodama u razdoblju NEP-a, odnosno o naglašenijoj ideologizaciji kulture u kasnijim desetljećima, s poslijeratnom *ždanovštinom* kao posljednjim staljinističkim vrhuncem. Uz Staljinovo mišljenje o važnosti poznavanja i marksističke literature i klasika opće književnosti, posebno su obrađena načela socrealizma u književnosti i kinematografiji, čiji su najveći uspjesi krunjeni godišnjim dodjelama Staljinovih nagrada. Naposljetku, u zadnjem poglavlju, simbolički naslovljenom „Editor-in-chief of the USSR“, Josif Visarionovič je, osim kao čitatelj, prikazan i kao autor, odnosno urednik. Odbacujući optužbe za plagiranje, Roberts pritom posebno naglašava Staljinove uredničke sposobnosti, stečene novinarskim radom u ranim revolucionarnim danima. Na temelju obrade pet djela, čijim ga je glavnim urednikom moguće smatrati (*Kratki kurs povijesti Komunističke partije Sovjetskog Saveza*, *Povijest diplomacije*, *Kratka biografija*, *Krivotvoritelji povijesti i Politička ekonomija*), autor konačno zaključuje kako je Staljin bio najprije boljševik, a tek potom intelektualac, prilagođavajući stoga stvarnost marksističkoj dogmi; da je bilo obrnuto, tragedija koju je upisao u svjetsku povijest bila bi manja, a dostignuća veća.

Dovodeći neke od „općepoznatih“ tvrdnji o njemu u pitanje i baveći se opsežnom analizom dosad cjelovito neobrađenog izvornog materijala, *Stalin's Library* Geoffreya Roberta značajan je doprinos potpunijem razumijevanju kompleksne ličnosti Josifa Visarionoviča Staljina, nekoliko tragičnih desetljeća istinski „glavnog urednika“ života milijuna sovjetskih (i svjetskih) građana. Premda bi se autoru moglo prigovoriti zbog suviše opsežnih odlomaka posvećenih Staljinovoj klasičnoj biografiji, važno je imati na

umu kako upravo zbog toga njegova knjiga može poslužiti i kao literatura za one kojima će to biti prvi uvid u Staljinov lik i djelovanje. Može se pretpostaviti kako će je, kao intelektualnu biografiju, ipak čitati ponajprije oni u kojih je interes za Staljina pobuđen već ranije. Unatoč drugačijim tumačenjima pojedinih događaja nego u drugih autora, na Robertsovim će stranicama i oni pronaći znatnu količinu novih informacija. S time na umu vrijedi naposljetku izraziti nadu kako će *Staljinova knjižnica*, prevedena na hrvatski jezik, uskoro popuniti i domaće police.

Saša Vuković

Prilog promišljanju kulture sjećanja i suočavanja s teretima prošlosti

Glina 1941. Tragedije i traume u pamćenju i zaboravu. Zbornik znanstvenih radova s međunarodnim sudjelovanjem (gl. ur. Drago Roksandić), Zagreb: Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv, Srpsko narodno vijeće u Zagrebu, 2022, 1014 str.

Gliniski dosje o događanjima iz 1941. sastoji se od 34 članka, više svjedočenja i sjećanja, niza dokumenta, posebno izrađenih karata, ilustrativnih priloga, kronologije i poimeničnoga popisa žrtava s obimnim popisom izvora i literature te kazalima, čineći tako zaokruženu cjelinu o području koje je podnijelo teške ljudske patnje. Možemo ga s vremenskim odmakom čitati i kao nastavak zbornika *Gliniski kraj kroz stoljeća*, koji je objavljen 1988, a u kojem fokus nije bio usmjeren na tu ratnu godinu. Osim toga, *Zbornik* dijelom govori o vremenima nakon 1945. s aspekta različitih praksi kulture sjećanja, pa i o posljedicama potresa vezanima uz sakralnu arhitekturu i čitav prostor.

Nakon stečenih iskustava sa *Zbornikom* – čitanja tekstova, recenziranja i priprema za javno predstavljanje – treba eksplicitno naglasiti ulogu glavnog urednika, zaslužnoga profesora Drage Roksandića, s kojim sam kao jedan od ocjenjivača najviše komunicirao prigodom vrednovanja tekstova, dakako, poštujući i prinose svih ostalih urednika (Ilije Ranića, Milana Radanovića i Matka Globačnika) ovoga instruktivnog djela. Glavni urednik nesumnjivo je uložio ogroman trud, potvrdio svoj metodološki kredito i otvorenost prema suradnji s više istraživača kako bi ispunio nimalo laganu zadaću objavljivanja većega broja tekstova s kolokvija iz 2012, dopunjenih nizom naknadno uvrštenih članaka i priloga, bez kojih je teško na što cjelovitiji način obuhvatiti tragediju iz 1941. na područjima kotara Gline i Vrginmosta (između Zrinske i Petrove gore, između Kupe i Une, na Banovini i Kordunu), gdje je od ruke pojedinih pristalica ustaškoga pokreta masovno stradalo srpsko stanovništvo. Riječ je o temi koja nije bezazlena i ne može se relativizirati, kao ni niz drugih tema vezanih uz traumatične događaje iz ratnih vremena.

Iz stručne perspektive *Zbornik* nosi težinu u sklopu hrvatske historiografije koja je dosad rijetko na ovako minuciozan način istražila jedno zaokruženo područje u

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

54

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

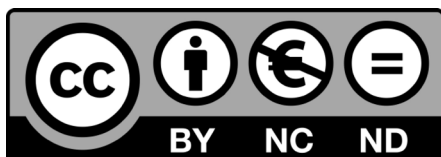
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.